

Ivan Landripet ^a, Sandra Šević ^a, Drago Car ^a, Valerio Baćak ^a, Maja Mamula ^b,
Aleksandar Štulhofer ^a

^a Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju, I. Lučića 3, Zagreb

^b Ženska soba – Centar za seksualna prava, Zagreb

**PROMJENE U SEKSUALNOST MLADIH? REZULTATI LONGITUDINALNOG
ISTRAŽIVANJA U POPULACIJI NOVOUČENIH STUDENTICA I
STUDENATA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU U RAZDOBLJU OD 1998. DO 2008.
GODINE**

Sažetak: Imajući u vidu nužnost empirijske utemeljenosti javnih politika za mlade, u ovome radu opisujemo dinamiku seksualnog ponašanja, stavova o seksualnosti i informiranosti o temeljnim aspektima ljudske spolnosti u populaciji bruceša Sveučilišta u Zagrebu. Analize se temelje na longitudinalnom istraživanju provedenom 1998., 2003. i 2008. godine na proporcionalnom stratificiranom uzorku studentica i studenata najvećeg hrvatskog sveučilišta. Protivno u javnosti raširenoj percepciji kako mladi stupaju u seksualne odnose sve ranije i sa sve manje odgovornosti, naši rezultati prikazuju stabilnost seksualnog ponašanja u promatranom razdoblju. Primjerice, proporcije su studenata/studentica koje obilježava ranija seksualna inicijacija te onih koji iskazuju veći broj seksualnih partnera/partnerica ostale nepromijenjene. Slično vrijedi i za konzistentnu uporabu kondoma. Ipak, uzmemo li u obzir recentne epidemiološke podatke o raširenosti HPV-a među mladima, naši uvidi ne pružaju garanciju da se izloženost

seksualnim rizicima nije povećala. U tom smislu, u proteklih je deset godina propuštena prilika za sustavno unaprjeđenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja mladih.

Ključne riječi: seksualnost, studenti, spol, rizično seksualno ponašanje, uporaba kondoma

CHANGING SEXUALITY? RESULTS FROM REPEATED CROSS-SECTIONAL STUDIES OF THE UNIVERSITY OF ZAGREB FIRST-YEAR STUDENTS, 1998-2008

Abstract: Young people's sexuality is usually analyzed within the sexual risks framework. While acknowledging the importance of such approach, positive aspects of youth sexuality – the issues of gender equality in sexual expression, acceptance of sexual differences, and sexual health – also need to be addressed. The aim of this paper was to describe the dynamics of sexual behavior, knowledge, and attitudes in the population of the University of Zagreb first-year students, in order to contribute to youth oriented sexual and reproductive health policies. The analyses are based on repeated cross-sectional surveys carried out in 1998, 2003, and 2008 on a stratified sample of freshmen. Contrary to a widespread belief, the findings pointed to a substantial stability in sexual behavior in the observed period, both in terms of sexual initiation and lifetime number of sexual partners. However, taking into account recent epidemiological data on the prevalence of sexually transmitted infections among young adults, our results suggest that an opportunity for a systematic improvement of young people's sexual and reproductive health has been lost in the 1998-2008 period.

Key Words: sexuality, students, gender, sexual risk taking, condom use

Uvod

Kasna adolescencija razdoblje je intenzivnog istraživanja vlastite seksualnosti (Christie i Viner, 2005.), nerijetko obilježeno nedostatkom informacija i vještina potrebnih za donošenje odgovornih seksualnih odluka (Štulhofer, 1999.).¹ Nije, stoga, neobično da je većina istraživanja o seksualnosti u toj dobi usredotočena na analizu seksualnih rizika i mogućih negativnih posljedica seksualnih aktivnosti (Impett i Tolman, 2006.; Santelli i sur., 2006.; Braithwaite i Thomas, 2001.; Denissenko i sur., 1999.; Štulhofer i sur., 2000.). Diljem svijeta, mladi ljudi su izloženi povećanom riziku zaraze spolno prenosivim infekcijama (SPI). Prema podacima UNAIDS-a, 2008. godine čak je 45% novih slučajeva zaraze HIV-om u svijetu zabilježeno među osobama mlađima od 24 godine (UNAIDS, 2008.). Studije o rizicima zaraze SPI provedene u Hrvatskoj potvrđuju osobitu ranjivost mladih. Nedavna su istraživanja utvrdila kako je najviša prevalencija HPV-a u Hrvatskoj među djevojkama mlađima od 21 (Marijan i sur., 2007.), odnosno 24 godine (Milutin-Gašperov i sur., 2007.). U jednoj ranijoj studiji, Štulhofer i sur. (2004.) su upozorili kako je neredovita uporaba kondoma ozbiljan problem među seksualno aktivnom populacijom studenata/studentica Sveučilišta u Zagrebu. U nacionalnoj studiji seksualnog ponašanja mladih u dobi između 18 i 24 godine utvrđen je višestruki porast

¹ Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta (Bihevioralno praćenje HIV/AIDS-a), provođenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

konzistentne uporabe kondoma u posljednjih petnaestak godina, ali i činjenica da većina seksualno aktivnih mladih ljudi (78,5%) i dalje ne koristi kondome ili ih pak koristi nesustavno (Štulhofer i sur., 2006.).

Uz mogućnost zaraze SPI, nezanemariv rizik predstavlja i seksualno nasilje, čije pojavne oblike, prema nedavnom istraživanju *Centra za edukaciju, savjetovanje i istraživanje*, mladi nerijetko ne prepoznaju, a ponekad i toleriraju (Hodžić, 2007.). Poseban je i razmjerno slabo istražen problem fizičkog nasilja nad pripadnicima seksualnih manjina, što je, čini se, osobito prisutno među mladima. U studiji provedenoj na dvjestotinjak homoseksualnih i biseksualnih osoba oba spola u Zagrebu, Rijeci i Osijeku, iskustvo viktimizacije iskazalo je 14% sudionika (Pikić i Jugović, 2006.).

Važne dimenzije seksualnosti mladih su i znanje, odnosno informiranost o ljudskoj seksualnosti, te stavovi o različitim aspektima spolnosti, poput odnosa spram uporabe kondoma, seksualne ravnopravnosti spolova ili, pak, seksualnih manjina. Imajući u vidu društvenu uvjetovanost seksualnosti mladih, njezinu povezanost s društvenim normama, supkulturnim ritualima, socioekonomskim obilježjima i vršnjačkim očekivanjima (Aggleton i sur., 2000.), dinamiku stavova o seksualnosti, informiranosti i seksualnog ponašanja mladih u Hrvatskoj nije moguće promatrati izvan konteksta postkomunističke tranzicije (Štulhofer i Sandfort, 2005.). Krupne političke, gospodarske i sociokulturne promjene koje su uslijedile nakon raspada Jugoslavije s jedne su strane intenzivirale utjecaj globalne popularne kulture i trenda seksualne permisivnosti (Smith, 1990.; Halman, 1995.; Inglehart, 1997.), a s druge strane osnažile položaj Katoličke crkve kao vrhovnog moralnog autoriteta i zaštitnice nacionalnog identiteta (Zrinščak, 1995.). Ambivalentnost takve dinamike – obilježene sučeljavanjem nove, visoko

individualizirane moralnosti (prema kojoj se seksualne odluke legitimiraju slobodom individualnog izbora) s onom tradicionalnom (koja seksualnost čvrsto vezuje uz religijske norme) – potencijalan je problem za donošenje seksualnih odluka. Različite, često izrazito suprotstavljene, poruke mogu izazvati zbunjenost te rezultirati nedovoljno promišljenim izborima i nekonzistentnim ponašanjem, osobito među onima koji tek oblikuju vlastiti seksualni identitet i stvaraju prve seksualne navike. Usprkos naznakama postupnog slabljenja tradicionalne moralnosti, recentnije analize (Zrinščak, 2005.; Galić i Nikodem, 2006.; Cifrić i Nikodem, 2006.) ukazuju na to da društveni kontekst u nas i u posttranzicijskom, odnosno kasnotranzicijskom, razdoblju nastavlja podržavati postojanje sučeljenih, teško pomirljivih, utjecaja na (seksualnu) socijalizaciju mladih.

U nastavku rada prikazujemo promjene u seksualnom ponašanju, informiranosti i stavovima o seksualnosti tijekom posljednjih deset godina, zabilježene među novoupisanim studentima/studenticama Sveučilišta u Zagrebu. Čitatelj/ica će odmah uočiti da je rad deskriptivnog, a ne analitičkog karaktera i da, stoga, ne uključuje specifičan teorijski okvir. Osnovna svrha ovoga rada jest sustavan prikaz podataka nužnih za razumijevanje temeljnih dimenzija seksualnosti mladih koji studiraju na najvećoj hrvatskoj visokoškolskoj ustanovi. S obzirom na nedostatak longitudinalnih podataka o seksualnosti mladih u nas, primarno deskriptivnu analizu dinamike seksualnosti u istraživanoj populaciji uz to smatramo ne samo informativnom za epidemiologiju seksualnih rizika u kasnoj adolescenciji, već i za sustavno promišljanje potrebe za seksualnom edukacijom. Fokus pritom nije isključivo na rizičnim aspektima seksualnosti mladih, već i na pozitivnim iskustvima koja sudjeluju u oblikovanju osobnog identiteta, potiču emotivno otvaranje i vezivanje te, konačno no ne i najmanje važno, rezultiraju

užitkom i seksualnim zadovoljstvom. Naposljetku, empirijski podaci koje izlažemo dovode u pitanje nekoliko u nas uvriježenih predodžbi o seksualnosti mladih.

Metodologija

Ispitanici

Provođenje ove longitudinalne studije započeto je 1998. godine, kada je 1.355 studenata/studentica prve godine Sveučilišta u Zagrebu anketirano upitnikom znanja, stavova i ponašanja. Djevojke su sačinjavale 47,2% uzorka, a prosječna je dob sudionika/sudionica bila 18,7 godina ($SD = 0,84$). Pet godina kasnije, u drugom istraživačkom valu, anketirano je 537 brucoša/brucošica istoga sveučilišta. U ovome su uzorku djevojke bile u većini (53,1%); prosječna dob sudionika/sudionica je iznosila 18,9 godina ($SD = 0,88$). Treći val istraživanja proveden je 2008. godine na uzorku od 775 pripadnika iste populacije, od kojih je 55,2% bilo ženskog spola. Prosječna je dob bila nešto viša od one u prethodna dva istraživačka vala ($M = 19,5$; $SD = 0,98$).

U sva je tri dijela studije primijenjena ista strategija uzorkovanja. Kvote, proporcionalne veličini fakulteta i stratificirane prema spolu, određene su za svaku od 31 sveučilišne sastavnice prema podacima o upisima iz prethodne godine. U 1998. godini anketiranjem je obuhvaćeno 8% ukupne populacije studenata/studentica prve godine, dok je 2003. i 2008. udio smanjen na 4, odnosno 5%. Po uspostavi kvota, na svakom je fakultetu slučajnim odabirom izabrana jedna studijska grupa, unutar koje su anketirane sve prisutne osobe. Kada je broj anketiranih brucoša premašivao kvotu, potreban je broj

dobiven reduciranjem poduzorka uz pomoć generatora nasumičnih brojeva. Ako je, pak, brojnost grupe bila manja od kvotom predviđene, provedeno je dodatno anketiranje.

Razlika između predviđenog i ostvarenog uzorka bila je minimalna – s obzirom na veličinu i spolnu strukturu – u sva tri istraživačka vala (1– 6%).

Upitnik i prikupljanje podataka

Anketiranje je provedeno u predavaonicama. Radi osiguranja privatnosti, anketari/anketarke su upućivali ispitanike/ispitanice da se razmjestite unutar dvorane i pronađu mjesto gdje drugi neće imati uvida u njihove odgovore. U rijetkim slučajevima potpunosti predavaonice rabila se drugačija strategija – studenti/studentice su podijeljeni u dvije grupe približno istih veličina, koje su anketirane jedna za drugom.

Ispunjavanje upitnika u prosjeku je trajalo 20 minuta. Kako bi se utvrdila razumljivost pitanja i pouzdanost nekih skala, instrument je pretestiran 1998. godine na uzorku od 413 maturanata/maturantica (Štulhofer, 1999.). Od jednog do drugog istraživačkog vala sadržaj upitnika se mijenjao za manje od 10%, pri čemu je broj čestica varirao od 109 u 2008. godini do 119 u 1998. godini. Upitnici koji su bili popunjeni manje od 90% isključeni su iz analize.

Strukturu anketnog upitnika činila su tri temeljna dijela: (a) test seksualne pismenosti, odnosno informiranosti o reproduktivnom i seksualnom zdravlju, (b) pitanja o seksualnim iskustvima te (c) stavovi i vjerovanja o seksualnosti. Uz sociodemografska pitanja, upitnik je sadržavao i samoprocjenu izloženosti seksualnim rizicima te indikator seksualne viktimizacije. Istraživanje je odobrilo Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Instrumenti

U obradama čiji su rezultati predstavljeni u radu korišteni su sljedeći instrumenti:

Indeks seksualne permisivnosti uključuje sedam čestica koje propituju stavove o seksualnoj aktivnosti u adolescenciji, o prostituciji, abortusu, masturbaciji, pornografiji, prokreaciji kao smislu seksualnosti te ulozi religije u pitanjima seksualnosti. Sve čestice visoko saturiraju jedan faktor ($>0,55$). Pouzdanost indeksa je zadovoljavajuća u sve tri vremenske točke (Cronbachov $\alpha = 0,76-0,79$). Kako je uz tvrdnje bila ponuđena skala za odgovor s pet stupnjeva (od 1 = „uopće se ne slažem“ do 5 = „potpuno se slažem“), teorijski raspon vrijednosti iznosi 7-35. Veći rezultat na indeksu označava veću permisivnost.

Indeks prihvaćanja uporabe kondoma čini pet čestica koje mjere odnos ispitanika prema korištenju te metode zaštite: „Uporaba kondoma smanjuje užitak“, „Uporaba kondoma ne mora narušiti spontanost“, „S novim se partnerom/icom ne treba upustiti u seksualni odnos ne pristane li na korištenje kondoma“, „Uporabu kondoma predlažu samo oni koji često mijenjaju partnere“ i „Uporaba kondoma znak je nepovjerenja prema partneru“. Slaganje s tvrdnjama sudionici su iskazivali na skali s pet stupnjeva, a svi su odgovori rekodirani tako da veći rezultat označava veće prihvaćanje (teorijski raspon indeksa iznosi 5-25). Premda je predmet mjerenja unidimenzionalan, pouzdanost je indeksa skromna ($\alpha = 0,55-0,62$).

Indeks seksualne pismenosti razvijen je u okviru prvog istraživačkog vala (Štulhofer i sur., 2000.) i okuplja odgovore na osam pitanja kojima se nastoji ispitati temeljna informiranost o ljudskoj seksualnosti. Riječ je o pitanjima s višestrukim

odgovorima (četiri po pitanju), kod kojih netočan odgovor sugerira rizik za seksualno i reproduktivno zdravlje ispitanika (primjerice, „Jedino sredstvo koje istodobno štiti i od neželjene trudnoće i od spolno prenosivih bolesti je:“, „HIV /AIDS/ se ne može prenijeti.“). Kako se barata binarno kodiranim varijablama (1 = točan odgovor, 0 = netočan odgovor), teorijski je raspon sumiranih vrijednosti 0-8, pri čemu veći rezultat označava bolju informiranost. Distribucije indeksa u sva su tri istraživačka vala unimodalne, ali i nagnute prema višim vrijednostima ($M = 5,5-5,8$; $SD = 1,3-1,4$).

Indikator seksualnog zadovoljstva („Koliko ste zadovoljni svojim seksualnim životom“) uključuje skalu s pet stupnjeva, od „izrazito nezadovoljan/na“ do „izrazito zadovoljan/na“. Radi usporedivosti (u prvom su valu, naime, na to pitanje odgovarali samo sudionici koji su već imali snošaj), mjerenje je obuhvatilo samo seksualno aktivne sudionike/sudionice.

Kao *indikator seksualne egalitarnosti* koristili smo varijablu „Za muškarce i žene moraju vrijediti ista pravila seksualnog ponašanja“. Odgovori su bilježeni na skali s pet stupnjeva, od „uopće se ne slažem“, do „u potpunosti se slažem“. Zbog višemodalne raspodjele, rezultati su rekodirani u tri kategorije (1 = neslaganje, 2 = neodlučnost, 3 = slaganje). Ista je skala (i naknadna kategorizacija) korištena i u pitanju o odnosu spram istospolnih seksualnih kontakata („Seksualni odnos punoljetnih osoba *istoga* spola smatram neprihvatljivim“), koje indicira *netoleranciju spram homoseksualnosti*.

Za mjerenje *konzistentnosti uporabe kondoma* korišteno je pitanje o obrascu uporabe tog sredstva zaštite: sudionici/sudionice su označavali/označavale upotrebljavaju li kondom redovito, samo na početku veze, samo sa slučajnim partnerom, povremeno

(situacijski) ili ga uopće ne koriste. Odgovori su potom dihotomizirani u konzistentnu („redovita upotreba“) i nekonzistentnu uporabu (ostale kategorije).

Utjecaj retradicionalizacije mjereno je samoprocjenom utjecaja vjeronauka na osobno seksualno ponašanje sljedećom petostupanjskom skalom: 1 = nikakav, 2 = zanemariv, 3 = malen, 4 = osrednji, 5 = velik.

Rezultati

S obzirom na činjenicu da je seksualnost mladih pod snažnim utjecajem spolno specifičnih društvenih normi, koje obično opisujemo sintagmom dvostruki standard (Traeen i sur., 1992.; Ricardo i sur., 2006.), analize se seksualnog ponašanja, znanja, vjerovanja i stavova uvriježeno provode odvojeno po spolu (Udry, 1988.; Small i Luster, 1994.; Vanwesenbeeck i sur., 1998.; Štulhofer i sur., 2000.; Netting i Burnett, 2004.; Štulhofer i sur., 2007). Navođenje rezultata u ovoj studiji slijedi tu logiku.

Sociodemografska obilježja

U promatranom razdoblju zamjetno je nekoliko promjena u sociodemografskim obilježjima sudionika. Udio studenata/studentica koji dolaze iz malih naselja i seoskih sredina postupno raste s oko 12 na 18%, dok broj onih iz velikih gradova neznatno pada s 40 na 35% ($\chi^2=21,5$, $p<0,01$). Raste i broj studenata i studentica koji su dosljedno odgajani u vjerskom duhu, za razliku od onih koji ili nisu odgajani u vjeri ili je ona u njihovim obiteljima bila tek formalnost ($\chi^2=26,9$, $p<0,01$). Zabilježeno je i slabo izraženo, no statistički značajno smanjivanje proporcije sudionika/sudionica čiji su očevi završili

višu ili visoku školu te proporcionalan porast onih čiji očevi imaju srednjoškolsko obrazovanje ($\chi^2=13,2$, $p<0,01$). U razdoblju od 2003. do 2008. godine nije zabilježen statistički značajni porast broja studenata i studentica koji su u trenutku anketiranja bili u intimnoj vezi. Izvan veze je bilo nešto više od polovine studentica (52%), odnosno dvije trećine studenata (67-68%).

Seksualno ponašanje

Dinamika seksualnog ponašanja studenata/studentica u razdoblju 1998.-2008. prikazana je u Tablici 1. U usporedbi sa studenticama, studenti su prvi seksualni odnos imali nešto ranije (otprilike, pola godine) i to tijekom cjelokupnog razdoblja ($t=2,4-3,7$, $df=316-763$, $p<0,05$). Analiziramo li pak podatke o seksualnoj inicijaciji tijekom praćenog razdoblja, zasebno za studentice i studente, razlike ne dosežu statističku značajnost. Kod djevojaka, prosječna dob pri prvom seksualnom odnosu ostala je neznatno viša (17,1–17,2; $SD=1,3-1,5$), a kod mladića nešto niža od 17 godina (16,7–16,8; $SD=1,4-1,5$).

Prema očekivanju, mladići su iskazali veći ukupni (cjeloživotni) broj seksualnih partnera od djevojaka.² Približno polovina seksualno aktivnih studentica i otprilike trećina studenata je imala jednog, a daljnjih 25% studentica i 20% studenata dva seksualna partnera/ice. Razlika je prisutna u svim točkama mjerenja ($\chi^2=7,9-57,4$, $p<0,05$). Važno je istaknuti kako u analiziranom razdoblju kod studenata nije zabilježen značajan porast prosječnog broja partnera, dok je kod studentica razlika u broju partnera zabilježena između 1998. (2) i 2008. godine (2,5; Welchov test=3,4, $df=379,3$, $p<0,05$).

² Ispitanici/ispitanice u upitniku su instruirani/instruirane da pod seksualnim partnerom/partnericom podrazumijevaju samo osobe s kojima su imali/imale iskustvo snošaja, odnosno koitus.

Kada smo analizirali razlike u broju seksualnih partnera u posljednjih godinu dana, odnosno pratili dinamiku te varijable u tri vala, one ni kod mladića, niti djevojaka nisu bile statistički značajne. Tri četvrtine djevojaka i nešto više od dvije trećine mladića navelo je samo jednog partnera/partnericu.

Kada je riječ o uporabi zaštite pri prvom seksualnom odnosu, zamjetan je trend porasta odgovornog ponašanja. U razdoblju od deset godina, raširenost se uporabe kondoma pri prvom snošaju značajno povećala i to na račun neuporabe zaštite te prakse prekinutog snošaja. Dok je na početku praćenog razdoblja nešto više od 50% sudionika/sudionica navelo kondom kao zaštitu koja je korištena pri seksualnoj inicijaciji, 2008. godine je isto zabilježeno u gotovo 70% slučajeva.

Analiza uporabe zaštite pri posljednjem odnosu (pitanje nije postavljeno u prvom valu) ne ukazuje na sličan trend. Godine 2003. i 2008. zabilježene su podjednake razine odgovornog ponašanja, pri čemu je uporaba kondoma obilježavala otprilike polovinu djevojaka i oko 60% mladića. Raširenost konzistentne uporabe kondoma također se nije mijenjala u vremenu. U sve tri točke mjerenja, sustavnu uporabu kondoma iskazala je otprilike polovina sudionika/sudionica. U ovom kontekstu valja spomenuti i vrlo pozitivan stav prema uporabi kondoma, prisutan tijekom cijelog razdoblja. Prema očekivanju, studentice su u sva tri vala iskazale nešto veće prihvaćanje ($p < 0,001$). Valja napomenuti kako je u 2008. godini zabilježen statistički značajan, no praktički zanemariv, pad prihvaćanja uporabe kondoma, i to u oba spola.

Seksualno iskustvo s osobom istog spola na početku je analiziranog razdoblja navelo vrlo malo sudionika/sudionica (5-6%). U sljedeća dva vala udjeli se višestruko povećavaju, osobito kod djevojaka (do 28%). Zanimljivo je da se dinamika seksualnog

zadovoljstva kod oba spola nije mijenjala tijekom analiziranog razdoblja. U odnosu na studente, studentice su u svim točkama promatranog razdoblja iskazivale nešto veću razinu zadovoljstva vlastitim seksualnim životom (približno tri četvrtine djevojaka nasuprot nešto manje od dvije trećine mladića; $\chi^2=13,0-23,4$, $p<0,01$).

TABLICA 1 PRIBLIŽNO OVDJE

Rizično seksualno ponašanje

Premda u analiziranom razdoblju nije zabilježen porast broja seksualnih partnera/partnerica, niti smanjivanje dobi pri seksualnoj inicijaciji, ostaje mogućnost da se u posljednjih deset godina povećala proporcija mladih koje obilježava veća izloženost seksualnim rizicima. Izolirali smo dvije takve skupine, prvu na temelju ukupnog broja seksualnih partnera/partnerica, a drugu temeljem dobi pri prvom seksualnom odnosu. Rizičnima smo označili one mladiće i djevojke koji su imali četiri ili više seksualnih partnera/partnerica, odnosno one koji su prvo seksualno iskustvo imali prije većine vršnjaka (sa 16 godina ili mlađi). Rana je seksualna inicijacija, naime, u nekim istraživanjima povezana s povećanim razinama seksualnih rizika (Pettifor, 2004.; O'Donnell i sur., 2001.; Wellings i sur., 2001.). U narednom koraku, povećana je izloženost riziku zaraze SPI empirijski potvrđena u obje skupine.³

³ Za osobe s većim ukupnim brojem seksualnih partnera/partnerica neredovita je uporaba kondoma rizičnija nego za ostale. Kod onih, pak, koji su prvi seksualni odnos imali ranije od većine vršnjaka povećani se rizik vezuje (i) uz manju vjerojatnost uporabe zaštite na početku seksualne aktivnosti. Analiza provedena na skupnom uzorku (agregirana tri vala istraživanja) utvrdila je kako je redovita uporaba kondoma rjeđa među sudionicima sa četiri ili više seksualnih partnera ($\chi^2=11,2$, $p<0,01$). Također, uporaba je kondoma pri

Analiza dviju skupina u razdoblju od 1998. do 2008. godine ne otkriva statistički značajne promjene. U razdoblju od 1998. do 2008. godine, udio pojedinaca koje obilježava ranija seksualna inicijacija neznatno je varirao oko brojke od 31%, dok je proporcija onih s većim brojem seksualnih partnera neznatno varirala oko brojke od 22%.

Informiranost, stavovi o seksualnosti i utjecaj vjeronauka

Seksualna pismenost, elementarno znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, među studenticama je značajno, ali praktički zanemarivo, porasla u posljednjoj točki mjerenja, kada je prosječan rezultat označavao 76-postotnu riješenost testa (usp. Tablicu 2). Prema očekivanju, seksualna je pismenost među studenticama bila kontinuirano nešto viša od one koja je obilježavala studente ($t=4,7-6,1$, $df=533-1076$, $p<0,01$). Premda se među mladićima razina seksualne pismenosti ponešto smanjila u 2003. godini, u posljednjoj je točki mjerenja bila jednaka ishodišnoj i reprezentirala 69-postotnu uspješnost u rješavanju testa.

TABLICA 2 PRIBLIŽNO OVDJE

U oba spola su zabilježene umjerene razine seksualne permisivnosti, pri čemu međusobne razlike nisu dosegle statističku značajnost. Tijekom promatranog razdoblja, permisivnost je ostala razmjerno stabilna, osobito kod studentica. Kada je, pak, riječ o seksualnoj egalitarnosti žena i muškaraca, razine su prihvaćanja vrlo visoke u oba spola,

prvom snošaju bila rjeđa među onima koji su ranije započeli seksualnu aktivnost ($\chi^2=32,6$, $p<0,01$). Dakle, u usporedbi s ostatkom anketiranih, obje grupe možemo smatrati skupinama pod *povišenim rizikom*.

premda kontinuirano više među studenticama ($\chi^2=13,9-34,6$, $p<0,01$). Štoviše, u razdoblju između 1998. i 2008. godine, prihvaćanje je seksualne egalitarnosti značajno poraslo isključivo među studenticama, no kako su razlike male, njihova je praktična važnost zanemariva. Za razliku od toga, prihvaćanje istospolne seksualnosti, to jest prava homoseksualnih osoba na seksualnu intimnost, promijenilo se isključivo među studentima. Za razliku od 1998. godine, kada je negativan stav izrazilo 48,5% mladića, deset godina kasnije isto je mišljenje imalo njih čak 63%. U odnosu na kolegice, studenti kontinuirano iskazuju veću homonegativnost od studentica ($\chi^2=36,2-78,0$, $p<0,01$). Među djevojkama, većinski stav je pozitivan u sve tri točke mjerenja, pri čemu prihvaćanje istospolnih odnosa obilježava nešto manje od polovine sudionica.

Prema ocjeni sudionika/sudionica, utjecaj se vjeronauka na njihovu seksualnost smanjio. Zabilježena je, naime, statistički značajna razlika u razinama utjecaja 1998. i 2008. godine. Inicijalno procijenjen kao „malen“, utjecaj se vjeronauka na osobno seksualno ponašanje u 2008. godine približio „zanemarivoj“ razini, osobito među mladićima. Na početku promatranog razdoblja, utjecaj je vjeronauka nešto snažniji među djevojkama ($t=2,9$, $df=1336$, $p<0,01$), da bi kasnije prestao biti spolno specifičan.

Diskusija

Seksualna inicijacija i broj partnera

Rana seksualna inicijacija i veći broj partnera među ključnim su čimbenicima rizika kojima su mladi ljudi izloženi kada je riječ o SPI. Ta se činjenica nerijetko zrcali i u svojevrsnoj moralnoj panici oko navodno rastuće seksualne razuzdanosti mladih. Nalazi

ove studije ne podupiru takav zaključak. U razdoblju od 1998. do 2008. nije došlo do značajnih promjena u dobi pri seksualnoj inicijaciji, odnosno broju seksualnih partnera, studenata/studentica prve godine Zagrebačkog sveučilišta. Kao i u nacionalnom uzorku mladih između 18. i 24. godine (Štulhofer i sur., 2006), spolne su razlike u dobi pri prvom seksualnom odnosu praktički zanemarive; i u nacionalnom i u studentskom uzorku vrijednost medijana jest 17 godina.⁴ Za razliku od ispitanika u nacionalnom uzorku, gdje prosječni broj partnera/partnerica iznosi 5,5 kod mladića i 3,3 kod djevojaka, u ovoj su studiji dobivene nešto manje vrijednosti (3,6 i 2,3), što je vjerojatno posljedica niže prosječne dobi ispitanika u studentskim uzorcima.

Premda su, zbog nestandardiziranih indikatora, različitih dobnih raspona u uzorcima te razlika u tipu ciljanih populacija mladih, mogućnosti usporedbe ograničene, kroskulturalna komparacija nalaza pomaže u interpretaciji seksualnog ponašanja mladih u Hrvatskoj. Nedavno provedeno istraživanje u 59 zemalja svijeta (Wellings i sur., 2006.) potvrđuje nepostojanje univerzalnog trenda smanjivanja dobi pri seksualnoj inicijaciji. Tijekom prošlog desetljeća, u razvijenim se zemljama medijalna dob pri prvom snošaju kretala između 17 i 18 godina, odnosno 16 i 17 u nordijskim zemljama, Velikoj Britaniji i među mladićima (ne i djevojkama) iz mediteranskih zemalja (Teitler, 2002.). Zanimljivo, jedna je nedavna studija ukazala na razmjerno ranu seksualnu inicijaciju i na jugu Europe.

⁴ Ovdje valja podsjetiti kako je 17 godina medijan dobi pri prvom snošaju u populaciji u kojoj otprilike jedna trećina mladića i djevojaka još nije imala seksualni odnos. Kada bismo vrijednost medijana u istoj populaciji računali nakon što su svi ili gotovo svi postali seksualni aktivni, ona bi nužno bila veća.

Studenti/studentice u našem istraživanju ne odudaraju po broju partnera od svojih europskih kolega. U nedavnom talijanskom istraživanju provedenom na mješovitom uzorku srednjoškolaca i studenata, sudionici su naveli prosječno 2,3 seksualna partnera, pri čemu ih je nešto više od polovine imalo samo jednog partnera (Trani i sur., 2005.).⁵ Usporedbe radi, u našem je istraživanju otprilike polovina studentica i trećina studenata iskazala samo jednog partnera/partnericu. Nešto veći broj sudionika sa samo jednim partnerom/partnericom u talijanskom uzorku vjerojatno se može pripisati njihovoj nižoj prosječnoj dobi (18 godina). Slični su rezultati (više od polovine djevojaka i četvrtina mladića samo s jednim partnerom/partnericom) dobiveni i u uzorku turskih studenata/studentica prosječne dobi od 22 godine (Gelbal i sur., 2008.). Komparativno istraživanje španjolskih i njemačkih studenata/studentica utvrdilo je da je njihov prosječan broj partnera/partnerica u posljednjih godinu dana bio 1,6, odnosno 1,2 (Stock i sur., 2001.). Naši su studenti naveli 1,4 partnera/partnerica u 2003. i 1,5 u 2008. godini.⁶

Usporedivi nalazi dobiveni su i u longitudinalnom krossekcijском istraživanju provedenom 1980., 1990. i 2000. godine na studentima jednog kanadskog sveučilišta (Netting i sur., 2004.). Mladići su, očekivano, imali više seksualnih partnera/partnerica od djevojaka, u prosjeku 7,6 naspram 4,5. U usporedbi s podacima iz posljednjeg vala kanadske studije, prosječni je broj seksualnih partnera/partnerica u hrvatskom uzorku približno upola manji. U švedskoj studiji provedenoj isključivo na studenticama (Larsson i Tyden, 2006.), prosječan je broj seksualnih partnera iznosio 5,4 u 1999. i 7,4 u 2004. godini, što je dva do tri puta više od broja zabilježenog među hrvatskim studenticama.

⁵ Autori nisu prikazali nalaze odvojeno prema spolu.

⁶ Pitanje o broju partnera u posljednjih godinu dana nije postavljeno u upitniku iz 1998. godine.

Razlika je nešto manja usporedimo li prosječni broj partnera tijekom posljednjih godinu dana. U Švedskoj je to 2,1 (2004.), a u Hrvatskoj 1,3 (2003. i 2008.). Švedski je uzorak, valja naglasiti, bio stariji (prosječna dob je iznosila 24 godine).

U cjelini, sličnost rezultata vezanih uz dob pri seksualnoj inicijaciji i broj seksualnih partnera/partnerica dobivenih u našoj i drugim europskim studijama potvrđuje, čini se, trend konvergencije seksualnog ponašanja mladih Europljana (Teitler, 2002.). To se poglavito odnosi na smanjivanje spolnih razlika u dobi pri prvom seksualnom odnosu, odnosno na postupno nestajanje distinkcije između tzv. nordijskog (egalitarnog) i mediteranskog (patrijarhalnog) obrasca.

Odgovorno ponašanje

U posljednjih deset godina, među studentima i studenticama prve godine Zagrebačkog sveučilišta uporaba kondoma pri prvom seksualnom odnosu porasla je za dvadesetak posto (s oko 50% 1998. godine na gotovo 70% 2008. godine). Međutim, u istom se razdoblju nije promijenila učestalost konzistentne uporabe. Prema istraživanju provedenom 2005. godine na nacionalnom uzorku mladih (Štulhofer i sur., 2006.), kondom je pri prvom seksualnom odnosu koristilo 60,4% sudionika, dok je ih 21,5% navelo kako redovito koristi kondome. Imajući u vidu da je razina obrazovanja često pozitivno povezana s vjerojatnošću uporabe kondoma (Teitler, 2002.), usporedba je potkrijepila očekivanje kako populaciju novoupisanih studenata odlikuje odgovornije ponašanje od ostalih vršnjaka.

Premda su precizne usporedbe nemoguće zbog razlika u karakteristikama uzoraka, raširenost se odgovornog ponašanja u nas čini nižom od razina zabilježenih u

nekim zapadnim zemljama. Tako je u britanskom nacionalnom uzorku 80% mladića i djevojaka u dobi između 16 i 24 godine koristilo kondom prilikom prvog seksualnog odnosa (Wellings i sur., 2001.), dok je u nedavnom švedskom istraživanju isto izjavilo 72% studentica (Larsson i Tyden, 2006.). Za razliku od približno polovine studentica, odnosno oko 60% studenata u našem istraživanju, nedavno provedena istraživanja među mladima u Španjolskoj (Castro Martín, 2005.), Italiji (Trani i sur., 2005.) i Kanadi (Rotermann, 2008.) ukazuju kako je kondom pri posljednjem seksualnom odnosu koristilo preko 70% sudionika/sudionica.

Znanje i tolerancija spram različitosti

Činjenica da se razina seksualne pismenosti nije, praktički, mijenjala tijekom posljednjih deset godina ne začuđuje. Kao što je poznato, nikakav sustavni pomak nije postignut na planu seksualne edukacije, osobito ne unutar školskog sustava. Premda su seksualni sadržaji sveprisutni u hrvatskoj medijskoj kulturi, informacije vezane uz seksualno i reproduktivno zdravlje i dalje su deficitarne (Štulhofer, 1999.). Naglašena prisutnost seksualnosti u medijima vjerojatno je povezana i s razmjerno visokim razinama seksualne permisivnosti zabilježene u sva tri vala. No, to, čini se, ne uključuje i stav prema seksualnim manjinama. Povećanje negativnog stava prema homoseksualnosti u 2008. godini, zabilježeno isključivo među muškim sudionicima, moglo bi biti reakcija na povećanu vidljivost seksualnih manjina (usp. manifestacije poput „Zagreb Pride-a“ i „Queer Zagreb“ festivala) i njihov politički angažman oko građanskih prava, ali i nedavnu raspravu oko priznavanja homoseksualnog braka (2006.). Zanimljivo, kod studentica nije zamijećen pad snošljivosti spram istospolnih kontakata. Štoviše, u istoj

populaciji bilježimo određeni porast istospolnih iskustava (koja u našem upitniku nisu specificirana, pa se mogu odnositi i isključivo na poljubac), što možda ukazuje na prisutnost tzv. lezbijskog šika, medijski posredovane prezentacije poželjnosti nekih (često simuliranih) izraza ženske istospolnosti, odnosno ambivalentnosti ženske spolnosti, i u našoj sredini (Cottingham, 1996.).

Ograničenja studije

Ovu studiju obilježava nekoliko ograničenja. Prvo od njih odnosi se na mogućnost generalizacije nalaza. Prikazani rezultati relevantni su isključivo za populaciju novoupisanih studenata/studentica Sveučilišta u Zagrebu. Naime, za razliku od zagrebačkog, ostala hrvatska sveučilišta imaju naglašenu regionalnu važnost (na njima studira manje studenata iz drugih krajeva zemlje), što ih, barem potencijalno, čini specifičnima. Još su veće razlike, djelomično ilustrirane osobitostima u seksualnom ponašanju mladih u našem uzorku i onih u nacionalnom uzorku iz 2005. godine, između studentske populacije i njihovih vršnjaka koji nakon srednje škole ne nastavljaju školovanja. Te su razlike barem dijelom povezane s boljim obrazovnim postignućima i, shodno tome, boljom informiranosti mladih u našem uzorku te, u prosjeku, nešto višim socioekonomskim statusom njihovih obitelji. U tom smislu, razine bi odgovornog ponašanja, seksualne pismenosti, permisivnosti i spolne egalitarnosti u našoj ciljnoj skupini mogle biti veće no u nacionalnom uzorku mladih usporedive dobi.

Sljedeće se ograničenje odnosi na korištene indikatore, od kojih su neki nevalidirani ili nedovoljno precizni. Dobar je primjer potonjeg pitanje o istospolnom seksualnom iskustvu koje je definirano kao „fizički kontakt koji je izazvao seksualno

uzbuđenje“. Široki raspon tako naznačenih iskustava, od poljupca do penetrativnog odnosa, onemogućava precizne uvide i zaključke o trendovima. Slično vrijedi za indikator konzistentne uporabe kondoma, koji ne precizira ni vremensko razdoblje na koje se pitanje odnosi (povećavajući tako utjecaj zaborava, odnosno specifičnih heuristika koje se koriste u aproksimaciji odgovora na kognitivno zahtjevna pitanja), niti tip seksualnog partnera/partnerice (stalni, odnosno slučajni). Također, neki indikatori nisu bili korišteni u sva tri vala (primjerice, pitanje o uporaba kondoma pri posljednjem seksualnom odnosu) ili su u potpunosti izostali (uporaba Interneta kao izvora informacija o seksualnosti). Naše istraživanje ne pruža jasan odgovor na pitanje o mogućem utjecaju religioznosti – čija je prisutnost u društvu danas snažnija nego na početku tranzicijskog razdoblja – na seksualnu kulturu mladih, poglavito zbog nedostatka odgovarajućih indikatora. Korišteni indikator, samoprocjena utjecaja vjeronauka na vlastito seksualno ponašanje, ne uspijeva zahvatiti moguće izvaninstitucionalne utjecaje, od obiteljskog odgoja do vršnjačkih normi i pritisaka.

Premda smo pri prikupljanju podataka nastojali maksimizirati privatnost i osigurati uvjete potrebne za koncentrirano ispunjavanje upitnika, činjenica je da skupno anketiranje podrazumijeva drugačiju društvenu dinamiku od individualnog. Ne možemo, stoga, isključiti mogućnost da su neki ispitanici uskratili istiniti odgovor na neka pitanja. Pretpostavimo li da je njihov broj bio stabilan u sva tri vala, spomenuta bi redukcija valjanosti mogla imati osobitu težinu u istraživanju 2003. godine. U odnosu na prvi val studije, veličina je uzoraka iz 2003. i, u nešto manjoj mjeri, 2008. godine ograničila snagu statističkih procedura i onemogućila neke analize koje zahtijevaju kategorizaciju ispitanika u podskupine s relativno malim brojem sudionika.

Zaključak

Sustavno praćenje seksualnosti mladih od iznimne je važnosti za epidemiologiju seksualnih rizika, sustavno unaprjeđivanje reproduktivnog i seksualnog zdravlja te donošenje empirijski utemeljenih javnih politika za mlade. U ovom smo tekstu predstavili temeljne nalaze longitudinalnog istraživanja seksualnosti novoupisanih studenata i studentica Zagrebačkog sveučilišta. Kroz tri vremenske točke promatranja (1998., 2003. i 2008. godine) analizirali smo dinamiku seksualnog ponašanja, stavova o seksualnosti i informiranosti o ljudskoj spolnosti u toj populaciji. Dominantno deskriptivni karakter rada – dijelom uvjetovan izostankom jasnih trendova – ne umanjuje, po našem sudu, korisnost prikazanog za sustavno promišljanje javnih politika (ponajprije obrazovnih i zdravstvenih) za mlade. Naime, sustavno je praćenja seksualnosti mladih u nas i dalje deficitarno, a kada je riječ o studentskoj populaciji, prikazano je istraživanje jedino takve vrste. Slične su studije razmjerno rijetke i u zemljama razvijenog Zapada (Abler i Sedlacek, 1989.; Maticka-Tyndale, 1991.; Robinson i sur., 1991.; Schmidt i sur., 1994.; Larsson i Tyden, 2006.), što otežava sustavno praćenje i prevenciju seksualnih rizika među mladima čiji bi obrazovni status mogao biti prednost za djelotvorne intervencije.

Ukupno gledajući, nalazi studije ukazuju na izostanak značajnijih promjena u seksualnom ponašanju promatrane populacije. Nemoguće je, dakle, govoriti o *transformaciji* seksualnosti u kasnoj adolescenciji i ranoj postadolescenciji u posljednjih desetak godina, bez obzira na opseg i brzinu promjena kroz koje je hrvatsko društvo prošlo u tom razdoblju. Valja uočiti kako je takav zaključak u suprotnosti s popularnim

predodžbama o *hiperseksualizaciji* (i rastućoj „promiskuitetnosti“) novih generacija. Prema prikazanim rezultatima, u analiziranom razdoblju nije došlo ni do smanjivanja dobi pri seksualnoj inicijaciji, niti se povećao broj seksualnih partnera (porast primijećen kod djevojaka u praktičnom je smislu zanemariv). Proizlazi li iz toga da nema razloga za zabrinutost? Povežemo li, s jedne strane, rezultate naše studije koji pokazuju da razina konzistentne uporabe kondoma stagnira te da se seksualna pismenost tek neznatno povećala, a s druge epidemiološke nalaze o raširenosti SPI u populaciji mladih, teško je izbjeći zaključak kako je u posljednjih desetak godina propuštena prilika za sustavno unaprjeđenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja mladih. Poteškoće s uvođenjem seksualne edukacije u hrvatske škole, koje se nastavljaju, propuštenim bi prilikama mogle obilježiti i budućnost.

Literatura

Abler, R. M. i Sedlacek, W. E. (1989.), Freshman Sexual Attitudes and Behaviors over a 15-Year Period, *Journal of College Student Development*, 30 (3): 201-209.

Aggleton , P., Ball , A. i Mane , P. (2000.), Young people, sexuality and relationships, *Sexual & Relationship Therapy*, 15 (3): 213-220.

Braithwaite, K. i Thomas, V. G. (2001.), HIV/AIDS knowledge, attitudes, and risk-behaviors among African-American and Caribbean college women, *International Journal for the Advancement of Counseling*, 23 (2): 115-129.

Castro Martín, T. (2005.), Contraceptive use patterns among Spanish single youth, *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, 10 (4): 219-228.

Christie, D. i Viner, R. (2005.), Adolescent development, *British Medical Journal*, 330 (7486): 301-304.

Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006.), Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 15(3): 173-202.

Cottingham, L. (1996.), *Lesbians are so chic*, New York, Cassell Academic.

Denissenko, M., Dalla Zuanna, G. i Guerra, D. (1999.), Sexual behavior and attitudes of students in the Moscow State University. *European Journal of Population*, 15 (3): 279-304.

Galić, B. i Nikodem, K. (2006.), Ne/razlomljivi identiteti. Seksizam i religioznost u hrvatskom društvu, *Socijalna ekologija*, 15(1-2): 81-102.

Gelbal, S., Duyan, V. i Ozturk, A. B. (2008.), Gender Differences in Sexual Information Sources, and Sexual Attitudes and Behaviors of University Students in Turkey, *Social Behavior and Personality*, 36 (8): 1035-1052.

Halman, L. (1995.), Is There a Moral Decline? A cross-national inquiry into morality in contemporary society, *International Social Science Journal*, 47 (3): 419-439.

Hodžić, A. (2007.), *Nasilje ne prolazi samo od sebe. Izvještaj o istraživanju rodno uvjetovanog nasilja u adolescentskim vezama u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, CESI.

Impett, E. A. i Tolman, D. L. (2006.), Late Adolescent Girls' Sexual Experiences and Sexual Satisfaction, *Journal of Adolescent Research*, 21(6): 628-646.

Inglehart, R. (1997.), *Modernization and Postmodernization*, Princeton, NJ, Princeton University Press.

Larsson, M. i Tyden, T. (2006.), Increased sexual risk taking behavior among Swedish female university students: repeated cross-sectional surveys, *Acta Obstetricia et Gynecologica*, 85 (8): 966-970.

Marijan, T., Vraneš, J., Mlinarić-Džepina, A., Leskovar, V., Knežević, J. i Kvaternik, M. (2007.), Genital human papillomavirus infection in women from the Zagreb region, *Collegium Antropologicum*, 31 (Suppl. 2): 83-87.

Maticka-Tyndale, E. (1991.), Modification of Sexual Activity in the Era of AIDS: A Trend Analysis of Adolescent Sexual Activities, *Youth and Society*, 23 (1): 31-49.

Milutin-Gašperov, N., Sabol, I., Halec, G., Matovina, M. i Grce, M. (2007.), Retrospective study of the prevalence of high-risk human papillomaviruses among Croatian women, *Collegium Antropologicum*, 31 (Suppl. 2): 89-96.

Netting, N. S. i Burnett, M. L. (2004.), Twenty years of student sexual behaviour, *Adolescence*, 39 (153): 19-38.

O'Donnell, L., O'Donnell, C. R. i Stueve, A. (2001.), Early Sexual Initiation and Subsequent Sex-Related Risks Among Urban Minority Youth: The Reach for Health Study, *Family Planning Perspectives*, 33 (5): 268-275.

- Pettifor, A. E. (2004.), Early age of first sex: a risk factor for HIV infection among women in Zimbabwe, *AIDS*, 18 (10): 1435-1442.
- Pikić, A. i Jugović, I. (2006.), *Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja*, Zagreb: Kontra.
- Ricardo, C., Barker, G., Pulerwitz, J. i Rocha, V. (2006.), Gender, sexual behaviour and vulnerability among young people. U: Ingham, R. i Aggleton, P. (ur.), *Promoting young people's sexual health: international perspectives* (str. 61-78), London, Routledge.
- Robinson, I., Ziss, K., Gauza, B. i Katz, S. (1991.), Twenty years of the sexual revolution, 1965-1985: An update, *Journal of Marriage and the Family*, 53 (1): 216-220.
- Rotermann, M. (2008.), Trends in teen sexual behavior and condom use, *Health Reports*, 19 (3).
- Santelli, J. S., Morrow, B., Anderson, J. E. i Lindberg, L. D. (2006.), Contraceptive use and pregnancy risk among U.S. high school students, 1991-2003, *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 38 (2): 106-11.
- Schmidt, G., Klusmann, D., Zeitzschel, U. i Lange, C. (1994.), Changes in adolescents' sexuality between 1970 and 1990 in West-Germany, *Archives of Sexual Behavior*, 23 (5): 489-513.

Small, S. i Luster, T. (1994.), Adolescent Sexual Activity: An Ecological Risk-Factor Approach, *Journal of Marriage and the Family*, 56 (1): 181-192.

Smith, T. W. (1990). The sexual revolution? *Public Opinion Quarterly*, 54 (3): 415-435.

Stock, C., Guillén-Grima, F., Prüfer-Krämer, L., Serrano-Monzo, I., Marin-Fernandez, B., Aguinaga-Ontoso, I. i Kramer, A. (2001.), Sexual behavior and the prevalence of Chlamydia trachomatis infection in asymptomatic students in Germany and Spain, *European Journal of Epidemiology*, 17 (4): 385-390.

Štulhofer, A. (1999.), Terra Incognita? Adolescentska spolnost i rizično ponašanje, *Društvena istraživanja*, 8 (2-3): 40-41.

Štulhofer, A., Ajduković, D., Božičević, I. i Kufrin, K. (2006.), *AIDS i mladi – Hrvatska 2005*, Zagreb, Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi, Hrvatski zavod za javno zdravstvo.

Štulhofer, A., Anterić, G. i Šlosar, S. (2004.), Seksualna permisivnost, egalitarnost i odgovornost: longitudinalno istraživanje seksualnosti u kasnoj adolescenciji, 1998–2003, *Revija za sociologiju*, 35 (1-2): 31-44.

Štulhofer, A., Graham, C., Božićević, I., Kufrin, K. i Ajduković, D. (2007.), HIV/AIDS related knowledge, attitudes and sexual behaviors as predictors of condom use in a nationally representative sample of Croatian young adults 18-24, *International Family Planning Perspectives*, 33 (2): 58-65.

Štulhofer, A., Jureša, V. i Mamula, M. (2000.), Problematicni užici: rizično ponašanje u kasnoj adolescenciji, *Društvena istraživanja*, 9(6): 867-893.

Štulhofer, A. i Sandfort, T. (2005.), Introduction. U: Štulhofer, A. i Sandfort, T. (ur.), *Sexuality and Gender in Postcommunist Eastern Europe and Russia* (str. 1-25), New York, The Haworth Press.

Teitler, J. O. (2002.), Trends in Youth Sexual Initiation and Fertility in Developed Countries: 1960-1995, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 580 (1): 134-152.

Traeen, B., Lewin, B. i Sundet, J. M. (1992.), Use of birth control pills and condoms among 17-19-year-old adolescents in Norway: contraceptive versus protective behaviour?, *AIDS Care*, 4 (4): 371-380.

Trani, F., Gnisci, F., Nobile, C. G. A. i Angelillo, I. F. (2005.), Adolescents and sexually transmitted infections: knowledge and behaviour in Italy, *Journal of Paediatrics and Child Health*, 41 (5-6): 260-264.

Udry, R. (1988.), Biological Predispositions and Social Control in Adolescent Sexual Behavior, *American Sociological Review*, 53 (5): 709-722.

UNAIDS (2008.), *Report on the global AIDS epidemic*, Geneva, UNAIDS.

Vanwesenbeeck, I., Bekker, M. i van Lenning, A. (1998.), Gender Attitudes, Sexual Meanings, and Interactional Patterns in Heterosexual Encounters Among College Students in the Netherlands, *Journal of Sex Research*, 35: 317-327.

Wellings, K., Collumbien, M., Slaymaker, E., Singh, S., Hodges, Z., Patel, D. i Bajos, N. (2006.), Sexual behaviour in context: a global perspective. *Lancet*, 368 (9548): 1706-1728.

Wellings, K., Nanchahal, K., Macdowall, W., McManus, S., Erens, B., Mercer, H. C., Johnson, M. A., Copas, J. A., Korovessis, C., Fenton, A. K. i Field, J. (2001.), Sexual behaviour in Britain: early heterosexual experience, *Lancet*, 358 (9296): 843–850.

Zrinščak, S. (1995.), Religija, Crkva i treći sektor u Srednjoj i Istočnoj Europi, *Revija za Socijalnu Politiku*, 2 (4): 305-314.

Zrinščak, S. (2005.), Religija, civilno društvo, socijalni problemi, *Društvena istraživanja*, 14(1-2): 71-95.

Tablica 1 – Dinamika seksualnog ponašanja u razdoblju 1998.-2008., prema spolu

	Žene			Muškarci		
	1998.	2003.	2008.	1998.	2003.	2008.
n (%)						
Dob pri prvom seksualnom odnosu						
Bez iskustva	311 (48,7)	125 (43,9)	144 (33,6)	279 (39,0)	94 (37,3)	96 (27,7)
≤ 14	12 (1,9)	7 (2,5)	12 (2,8)	27 (3,8)	8 (3,2)	12 (3,5)
15	25 (3,9)	3 (1,1)	25 (5,8)	33 (4,6)	12 (4,8)	20 (5,8)
16	53 (8,3)	33 (11,6)	42 (9,8)	101 (14,1)	36 (14,3)	53 (15,3)
17	113 (17,7)	56 (19,6)	77 (18,0)	166 (23,2)	55 (21,8)	85 (24,5)
18	92 (14,4)	43 (15,1)	86 (20,1)	92 (12,8)	34 (13,5)	65 (18,7)
≥ 19	33 (5,2)	18 (6,3)	42 (9,8)	18 (2,5)	13 (5,2)	16 (4,6)
Broj seksualnih partnera (ukupno)						
1	166 (50,8)	81 (50,6)	120 (42,3)	120 (29,3)	61 (39,9)	79 (32,4)
2	81 (24,8)	38 (23,8)	75 (26,4)	94 (22,9)	31 (20,3)	55 (22,5)
3-4	60 (18,3)	26 (16,3)	61 (21,5)	105 (25,6)	34 (22,2)	48 (19,7)
≥ 5	20 (6,1)	15 (9,4)	28 (9,9)	91 (22,2)	27 (17,6)	62 (25,4)
Konzistentnost upotrebe kondoma						
Neredovito	173 (53,6)	83 (52,5)	146 (51,8)	197 (45,6)	72 (45,9)	111 (44,2)
Redovito	150 (46,4)	75 (47,5)	136 (48,2)	235 (54,4)	85 (54,1)	140 (55,8)
Zaštita pri prvom seksualnom odnosu ^{a,b}						
Ništa	66 (20,2)	20 (12,6)	22 (7,8)	121 (28,0)	46 (28,9)	47 (18,6)
Prekinuti snošaj	75 (22,9)	19 (11,9)	30 (10,6)	54 (12,5)	10 (6,3)	17 (6,7)
Kondom	173 (52,9)	112 (70,4)	193 (68,2)	248 (57,4)	95 (59,7)	169 (67,5)
Pilula	9 (2,8)	4 (2,5)	10 (3,5)	6 (1,4)	5 (3,1)	8 (3,4)
Nešto drugo	4 (1,2)	4 (2,5)	28 (9,9)	3 (0,7)	3 (1,9)	12 (7,5)
Zaštita pri posljednjem seksualnom odnosu						
Ništa	-	20 (12,6)	42 (14,8)	-	29 (18,6)	56 (22,5)
Prekinuti snošaj	-	34 (21,4)	37 (13,0)	-	15 (9,6)	15 (6,0)
Kondom	-	72 (45,3)	134 (47,2)	-	98 (62,8)	149 (59,8)
Pilula	-	28 (17,6)	51 (18,0)	-	11 (7,1)	16 (6,4)
Nešto drugo	-	5 (3,1)	20 (7,0)	-	3 (1,9)	13 (5,2)
Seksualni kontakt s osobom istog spola ^{a,b}						
Da	41 (6,4)	79 (27,8)	89 (20,9)	38 (5,4)	35 (14,1)	21 (6,1)
Ne	598 (93,6)	205 (72,2)	336 (79,1)	670 (94,6)	213 (85,9)	322 (93,9)

^aRazlika 1998.–2008. značajna u ženskom poduzorku uz $p < 0,05$

^bRazlika 1998.–2008. značajna u muškom poduzorku uz $p < 0,05$

Tablica 2 – Dinamika seksualne pismenosti i stavova o seksualnosti u razdoblju 1998.–2008., prema spolu

	Žene			Muškarci		
	1998.	2003.	2008.	1998.	2003.	2008.
	n (%)					
Seksualna egalitarnost spolova ^a						
Neprihvaćanje	39 (6,2)	12 (4,2)	11 (2,6)	85 (12,0)	19 (7,6)	35 (10,2)
Neodlučnost	37 (5,9)	11 (3,9)	21 (4,9)	69 (9,8)	28 (11,2)	41 (11,9)
Prihvaćanje	551 (87,9)	260 (91,9)	394 (92,5)	552 (78,2)	204 (81,3)	268 (77,9)
Istospolni seksualni kontakti ^b						
Neprihvaćanje	211 (33,8)	97 (34,8)	139 (32,6)	347 (50,2)	161 (64,9)	219 (63,5)
Neodlučnost	105 (16,8)	43 (15,4)	79 (18,5)	91 (13,2)	27 (10,9)	49 (14,2)
Prihvaćanje	308 (49,4)	139 (49,8)	209 (48,9)	253 (36,6)	60 (24,2)	77 (22,3)
	M (SD)					
Seksualna pismenost ^{a,b}						
Ž – 2008. ≠ 1998./2003.	5,78 (1,2)	5,75 (1,4)	6,04 (1,2)	5,32 (1,3)	5,19 (1,3)	5,50 (1,5)
M – 2003. ≠ 2008.						
Seksualna permisivnost ^b						
M – 2003. ≠ 1998./2008.	24,08 (5,9)	23,66 (5,9)	23,88 (5,4)	24,54 (6,0)	23,04 (6,4)	24,54 (5,2)
Prihvaćanje uporabe kondoma ^{a,b}						
Ž – 2008. ≠ 1998./2003.	20,19 (3,3)	20,46 (3,4)	19,67 (2,8)	18,33 (3,5)	17,89 (3,5)	17,32 (3,2)
M – 1998. ≠ 2008.						
Utjecaj vjeronauka na seksualnost ^{a,b}						
Ž – 1998. ≠ 2008.	2,58 (1,4)	2,41 (1,3)	2,30 (1,4)	2,36 (1,3)	2,34 (1,3)	2,12 (1,3)
M – 1998. ≠ 2008.						

^aRazlika 1998.–2008. značajna u ženskom poduzorku uz $p < 0,05$

^bRazlika 1998.–2008. značajna u muškom poduzorku uz $p < 0,05$